

TRƯỜNG ĐẠI HỌC VĂN HÓA HÀ NỘI
KHOA VĂN HÓA DÂN TỘC THIỂU SỐ

.....o0o.....

MỘT SỐ NGHI LỄ VÒNG ĐỜI
CỦA NGƯỜI SÁN DÌU Ở THÔN BẮC I,
XÃ QUÝ SƠN, HUYỆN LỤC NGẠN,
TỈNH BẮC GIANG

KHÓA LUẬN TỐT NGHIỆP CỬ NHÂN

Giảng viên hướng dẫn: Th.S BÙI VĂN ĐẠO

Sinh viên thực hiện : NGUYỄN THỊ LA

Hà Nội – 2012

Lời Cảm ơn

Trong quá trình hoàn thành bài khóa luận em đã nhận được sự giúp đỡ nhiệt tình của các thầy, cô giáo trong khoa Văn hóa dân tộc, đặc biệt là sự giúp đỡ của TS. Bùi Văn Đạo, Viện trưởng viện phát triển bền vững Tây Nguyên. Người trực tiếp hướng dẫn em hoàn thành bài khóa luận này. Em xin bày tỏ lòng cảm ơn chân thành nhất đến các thầy, cô.

Bên cạnh đó, em cũng xin bày tỏ lòng cảm ơn đến các cán bộ Sở Văn hóa tỉnh Bắc Giang, cán bộ phòng văn hóa huyện Lục Ngạn và đồng bào Sán Dìu ở xã Quý Sơn đã cung cấp cho em nguồn tư liệu quý giá để hoàn thành bài khóa luận tốt nhất.

Do thời gian và kinh nghiệm của bản thân có hạn nên khóa luận của em khó tránh khỏi những thiếu sót, kính mong nhận được sự chỉ bảo, góp ý bổ sung của các thầy cô để bài khóa luận của em đạt kết quả tốt hơn và hoàn thiện hơn.

Em xin chân thành cảm ơn!

Hà nội, ngày 15 tháng 5 năm 2012

Sinh viên thực hiện

Nguyễn thị La

MỤC LỤC

MỞ ĐẦU

1. Tính cấp thiết của đề tài	1
2. Mục đích nghiên cứu	2
3. Lịch sử nghiên cứu	2
4. Đối tượng và địa bàn nghiên cứu	3
5. Nội dung của đề tài.....	4
6. Phương pháp nghiên cứu.....	4
7. Những đóng góp của đề tài.....	5
8. Nguồn tư liệu của đề tài	6
9. Kết cấu của đề tài	6

CHƯƠNG I: KHÁI QUÁT VỀ NGƯỜI SÁN DÌU Ở THÔN BẮC I, XÃ QUÝ SƠN, HUYỆN LỤC NGẠN, TỈNH BẮC GIANG

1.1 Điều kiện tự nhiên	7
<i>1.1.1 Địa lý hành chính.....</i>	<i>7</i>
<i>1.1.2 Địa hình</i>	<i>7</i>
<i>1.1.3 Đất đai.....</i>	<i>7</i>
<i>1.1.4 Khí hậu</i>	<i>9</i>
<i>1.1.5 Sông ngòi</i>	<i>9</i>
1.2 Lịch sử tộc người, dân cư và thành phần dân tộc.....	10
<i>1.2.1 Lịch sử tộc người.....</i>	<i>10</i>
<i>1.2.2 Dân cư và thành phần dân tộc</i>	<i>11</i>
1.3 Đặc điểm kinh tế - văn hóa, xã hội.....	12
<i>1.3.1 Kinh tế</i>	<i>12</i>
<i>1.3.2 Xã hội</i>	<i>14</i>
<i>1.3.3 Đặc điểm văn hóa</i>	<i>16</i>

CHƯƠNG II: MỘT SỐ NGHI LỄ VÒNG ĐỜI CỦA NGƯỜI SÁN DÌU Ở THÔN BẮC I.....

20

2.1 Nghi lễ sinh đẻ và nuôi dạy con cái	21
2.1.1 Quan niệm về sinh đẻ và nuôi dạy con cái	21
2.1.2 Nghi lễ liên quan đến sinh đẻ	22
2.1.3 Nghi lễ bảo vệ và nuôi dạy trẻ em	27
2.2 Nghi lễ cưới xin	29
2.2.1 Quan niệm về hôn nhân	29
2.2.2 Nghi lễ xin lá số	30
2.2.3 Nghi lễ báo yên	37
2.2.4 Lễ ăn hỏi	37
2.2.5 Nghi lễ trong đám cưới	39
2.2.6 Nghi lễ lại mặt	44
2.3 Nghi lễ tang ma	45
2.3.1 Quan niệm về tang ma	45
2.3.2 Các nghi lễ tang ma	46
2.3.2.1 Nghi lễ tắm rửa	47
2.3.2.2 Lễ xem giờ	48
2.3.2.3 Lễ khâm liệm	49
2.3.2.4 Lễ dâng cơm	50
2.3.2.5 Lễ viếng	50
2.3.2.6 Lễ chọn đất và làm huyết mộ	50
2.3.2.7 Lễ chay	51
2.3.2.8 Nghi lễ đưa tang	52
2.3.2.9 Nghi lễ sau khi chôn	54
2.3.2.10. Nghi lễ chay khuyết bàn.....	54
2.4 So sánh nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu ở huyện Sơn Dương, tỉnh Tuyên Quang	56
2.5 Một số giá trị của nghi lễ vòng đời	65
2.5.1 Giá trị văn hóa	65

2.5.2 <i>Giá trị tín ngưỡng</i>	65
CHƯƠNG III: NHỮNG BIẾN ĐỔI NGHI LỄ VÒNG ĐỜI VÀ MỘT SỐ VẤN ĐỀ ĐẶT RA	67
3.1 Nguyên nhân của sự biến đổi.....	67
3.1.1 <i>Sự giao lưu văn hóa tộc người</i>	67
3.1.2 <i>Tác động của nền kinh tế thị trường</i>	68
3.1.3 <i>Tác động của các chính sách</i>	68
3.1.4 <i>Nguyên nhân chủ quan trong chính người dân</i>	69
3.2 Những biến đổi	69
3.2.1 <i>Biến đổi trong nghi lễ sinh đẻ và bảo vệ trẻ em</i>	69
3.2.2 <i>Biến đổi trong nghi lễ cưới xin</i>	71
3.2.3 <i>Biến đổi trong tang ma</i>	73
3.2.4 <i>Hội nhập với người Kinh</i>	74
3.3 Tác động của nghi lễ vòng đời trong xây dựng cuộc sống hiện nay	75
3.4 Một số giải pháp bảo tồn giá trị trong nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu	77
KẾT LUẬN	80
TÀI LIỆU THAM KHẢO	82
PHỤ LỤC	85

MỞ ĐẦU

1 Tính cấp thiết của đề tài

Việt Nam là một quốc gia có 54 dân tộc anh em chung sống. Mỗi dân tộc đều có bản sắc văn hóa đặc trưng của riêng mình. Những bản sắc văn hóa đặc trưng đó là biểu hiện sinh động cho các sắc thái văn hóa của mỗi dân tộc trong cộng đồng dân tộc Việt Nam. Để có hiểu biết về một dân tộc và cụ thể ở đây là dân tộc Sán Dìu, trước hết cần tìm hiểu sâu đời sống tâm linh, tư tưởng của họ. Nghi lễ vòng đời là một tiếp cận trực tiếp vào cốt lõi của đời sống tâm linh, niềm tin tín ngưỡng. Tín ngưỡng được thể hiện qua hệ thống nghi lễ. Trong đó, nghi lễ vòng đời là một mắt xích quan trọng. Thông qua những nghi lễ của các giai đoạn chuyển tiếp trong cuộc đời một con người có thể tìm hiểu thế giới quan, nhân sinh quan, phong tục tập quán, tâm hồn tình cảm của tộc người. Nghi lễ vòng đời còn là môi trường khả bền vững trong việc bảo lưu vốn văn hóa truyền thống. Bởi trong chính nghi lễ ấy chứa đựng mọi yếu tố của bản sắc văn hóa từ không gian (chiều rộng) đến thời gian (chiều dài), từ văn hóa cá nhân đến văn hóa cộng đồng... và thông qua đó giúp cho chúng ta có cái nhìn toàn diện và sâu sắc hơn về đặc trưng văn hóa dân tộc đó - dân tộc Sán Dìu. Nghi lễ vòng đời dân tộc Sán Dìu ở các vùng miền không hoàn toàn giống nhau. Điều này tạo nên sự đa dạng, phong phú và góp phần tạo nên bản sắc văn hóa dân tộc.

Tuy nhiên sự giao lưu, hội nhập giữa các dân tộc và các nền văn hóa đang diễn ra ngày càng mạnh mẽ, đã góp phần làm cho nét văn hóa truyền thống của người Sán Dìu nói chung và người Sán Dìu ở thôn Bắc I, xã Quý Sơn, huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang nói riêng đang có những thay đổi mạnh mẽ, có nguy cơ mai một bản sắc văn hóa trong đó có nghi lễ vòng đời. Trước tình hình này, đặt ra cho các cấp chính quyền, các cơ quan hoạch định chính sách, các nhà nghiên cứu và đặc biệt là người dân địa phương vấn đề là những nét văn hóa truyền thống nào của dân tộc cần giữ gìn, phát huy trong bối cảnh hiện nay? Đưa

ra giải pháp làm sao những nét văn hóa đó hòa nhập nhưng không hòa tan. Nhận thấy tầm quan trọng từ vấn đề này, tôi chọn đề tài nghiên cứu của mình: “ Một số nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu ở thôn Bắc I, xã Quý Sơn, huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang.”

2 Mục đích nghiên cứu

Đề tài nhằm mô tả bức tranh nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu ở thôn Bắc I, xã Quý Sơn, huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang. Từ đó đề tài chỉ ra những nghi lễ nào cần bảo tồn, những nghi lễ nào cần loại bỏ. Đề tài cho thấy được những biến đổi trong nghi lễ vòng đời như biến đổi trong nghi lễ sinh đẻ và nuôi dạy con cái, biến đổi trong nghi lễ cưới xin, biến đổi nghi lễ trong tang ma.

Qua đây, tác giả so sánh nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu ở thôn Bắc I, xã Quý Sơn, huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang với người Sán Dìu ở huyện Sơn Dương, tỉnh Tuyên Quang nhằm tìm ra những nét tương đồng và những nét khác biệt trong nghi lễ vòng đời của dân tộc Sán Dìu.

Đề tài bước đầu xây dựng cơ sở khoa học cho việc đề xuất một số kiến nghị, giải pháp để bảo tồn và phát huy các giá trị văn hóa tốt đẹp tại địa bàn nghiên cứu.

3 Nhiệm vụ nghiên cứu của đề tài

Để đạt được kết quả, đề tài làm nhiệm vụ:

Tìm hiểu một số nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu ở thôn Bắc I, xã Quý Sơn, huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang: nghi lễ sinh đẻ và nuôi dạy con cái, nghi lễ cưới xin, nghi lễ trong tang ma.

Rút ra giá trị của nghi lễ vòng đời người: Giá trị về văn hóa, giá trị về tín ngưỡng.

So sánh sự giống và khác nhau giữa nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu ở huyện Sơn Dương, tỉnh Tuyên Quang với người Sán Dìu ở thôn Bắc I, xã Quý Sơn, tỉnh Bắc Giang.

Nêu lên những biến đổi nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu như biến đổi trong nghi lễ sinh đẻ và bảo vệ trẻ em, biến đổi trong nghi lễ cưới xin, biến đổi trong nghi lễ tang ma.

Nêu bật sự hội nhập văn hóa người Sán Dìu với văn hóa người Kinh, đặc biệt trong những nghi lễ vòng đời.

4 Lịch sử nghiên cứu

Nghi lễ vòng đời là một lĩnh vực quan trọng của đời sống văn hóa tộc người, là đề tài nghiên cứu của nhiều ngành khoa học. Người Sán Dìu sớm được quan tâm nghiên cứu từ đầu thế kỷ XX qua chuyên khảo của tác giả phương Tây có tên là Bonifacy A.C với tựa đề *Giản Chí Người Mán Quần Cộc ở vùng Tuyên Quang*. Tuy nhiên công trình của ông, mọi người đánh giá mang tính chất phiếm diện.

Vào thập kỷ 70 của thế kỷ XX, việc triển khai nghiên cứu về người Sán Dìu được đẩy mạnh, tiêu biểu là bài viết của Ma Khánh Bằng công bố trên tạp chí Dân tộc học như: *phương thức canh tác nông nghiệp truyền thống* (1972), *Ý thức tộc người* (1975)... Những bài viết này sau được tập hợp trong cuốn sách *Người Sán Dìu ở Việt Nam*. Tác giả đã miêu tả khá chi tiết những đặc trưng văn hóa của dân tộc Sán Dìu, trong đó nhấn mạnh những biến đổi văn hóa và đời sống tộc người trong bối cảnh xây dựng chủ nghĩa xã hội.

Người Sán Dìu còn được biết đến qua các công trình nghiên cứu như *Dân ca Sán Dìu* (1987), *lễ hội cổ truyền các dân tộc Hoa, Sán Dìu ở Việt Nam* (2005) của nhà nghiên cứu Dân tộc học Diệp Trung Bình. Các công trình được tác giả phân tích kỹ lưỡng từng khía cạnh cụ thể đời sống văn hóa Sán Dìu.

Gần đây nhất, có công trình văn hóa tộc người Sán Dìu ở các địa phương đã được xuất bản, như: *Văn hóa truyền thống của dân tộc Sán Dìu ở Tuyên Quang* (2011) của PGS. TS Nguyễn Ngọc Thanh (chủ biên). Tác giả đã làm nổi bật những nét văn hóa truyền thống của người Sán Dìu ở Tuyên Quang, đó là các nghi lễ như nghi lễ nông nghiệp, nghi lễ gia đình, nghi lễ vòng đời người...

Tại Bắc Giang, đã có những công trình nghiên cứu về người Sán Dìu được xuất bản trong đó tiêu biểu, như: *Dân tộc Sán Dìu ở Bắc Giang* (2003) của Ngô Văn Trụ - Nguyễn Xuân Cần. Tác giả đề cập về những lĩnh vực kinh tế truyền thống, văn hóa dân gian, phong tục tập quán, và nhóm tác giả dành khoảng 20 trang khái quát về nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu ở Bắc Giang. Cuốn *văn hóa phi vật thể huyện Lục Ngạn*, Bảo tàng Bắc Giang xuất bản, cũng đã giới thiệu khái quát về người Sán Dìu trong đó cũng đề cập nghi lễ vòng đời.

Tóm lại, những công trình nghiên cứu về người Sán Dìu ở Việt Nam nói chung và ở Bắc Giang nói riêng đề cập nhiều lĩnh vực khác nhau trong đó đề cập nghi lễ vòng đời. Đây là nguồn cung cấp tài liệu quan trọng góp phần hoàn thiện bài nghiên cứu.

Tuy nhiên những tài liệu này, đề cập đến vấn đề mang tính chất khái quát, giới thiệu, chưa nghiên cứu sâu, và cũng chưa có công trình nghiên cứu nào đi chuyên sâu nghiên cứu nghi lễ vòng đời của dân tộc Sán Dìu ở xã Quý Sơn, huyện, Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang. Vì vậy, thực hiện đề tài này tôi mong rằng sẽ thu được kết quả khả quan.

5 Đối tượng phạm vi và địa bàn nghiên cứu

Đối tượng và phạm vi nghiên cứu của đề tài là: *Một số nghi lễ vòng đời người của người Sán Dìu ở Thôn Bắc I, xã Quý Sơn, huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang xưa và nay.* Từ đó, thấy được nét văn hóa tiêu biểu của người Sán Dìu.

Địa bàn nghiên cứu của đề tài là thôn Bắc I, xã Quý Sơn, huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang. Đồng thời mở rộng địa bàn nghiên cứu người Sán Dìu ở huyện Sơn Dương, tỉnh Tuyên Quang và các dân tộc cận kề, đặc biệt là dân tộc Kinh.

6. Phương pháp nghiên cứu

Phương pháp vận dụng linh hoạt những quan điểm cơ bản của chủ nghĩa Mác - Lê Nin trong quá trình nghiên cứu nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu. Đặt nội dung nghiên cứu trong bối cảnh môi trường tự nhiên, kinh tế, văn hoá, xã hội của tộc người và của vùng. Đặt nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu trong một hệ thống với nhiều thành tố có mối quan hệ chặt chẽ và tác động qua lại lẫn

nhau, nhất là đặt các nội dung nghiên cứu trong một xu thế luôn vận động và phát triển.

Phương pháp nghiên cứu cụ thể: chủ yếu áp dụng điền dã dân tộc học để thu thập và xử lý tư liệu.

Quan sát chủ yếu là điều kiện tự nhiên, tập quán canh tác, cách thức tổ chức nghi lễ.

Đối tượng phỏng vấn sâu chủ yếu là thầy cúng. Đây là người có uy tín trong cộng đồng, và am hiểu những phong tục tập quán, là người trực tiếp thực hiện các nghi lễ. Đối tượng không thể bỏ qua là các cụ cao tuổi trong làng.

Ngoài ra, còn sử dụng phương pháp chụp ảnh trong quá trình điền dã để làm cho đề tài của mình thêm phong phú, sinh động với những hình ảnh chân thật. Giúp cho mọi người dễ hiểu hơn và góp phần chứng minh cho nội dung của đề tài.

Phương pháp so sánh thay đổi giữa truyền thống và hiện đại trong nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu. So sánh dân tộc Sán Dìu giữa địa phương này với người Sán Dìu ở địa phương khác và với các dân tộc xung quanh để thấy được sự giống và khác nhau về bản sắc văn hóa trong đó có nghi lễ vòng đời. Để làm rõ cho vấn đề đó tôi đã sử dụng những tài liệu thành văn đã được công bố.

Ngoài ra, tôi còn sử dụng phương pháp thống kê để thu thập tư liệu hiện có của địa phương nơi nghiên cứu về những nội dung liên quan của đề tài như báo cáo về số lượng thống kê.

7 Những đóng góp của đề tài

Chọn đề tài này, tôi hy vọng sẽ đóng góp những khoa học sau:

Cung cấp những tư liệu mới về nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu thôn Bắc I, xã Quý Sơn, tỉnh Bắc Giang.

Đề tài nhằm giúp thấy được những giá trị văn hóa đặc trưng của người Sán Dìu tại địa bàn nghiên cứu. Từ đó có giải pháp bảo tồn và phát huy.

8 Nguồn tư liệu của đề tài

Nguồn tư liệu để hoàn thành bài nghiên cứu được thu thập từ chuyến đi điền dã dân tộc học từ ngày 2/3 -15/4/2012. Tuy nhiên thời gian điền dã tại địa bàn không được nhiều nên nguồn tư liệu không được khai thác triệt để. Ngoài ra, nguồn tư liệu còn được tham khảo từ các nguồn tài liệu thành văn ở các dạng sách, báo, tạp chí ở viện Dân tộc học Việt Nam, thư viện Quốc gia Việt Nam, các luận văn, khóa luận tại thư viện của trường. Ngoài ra, còn có nguồn tư liệu cũng rất quan trọng đó là các hiện vật, hình ảnh trưng bày tại bảo tàng Dân tộc học Việt Nam.

9 Kết cấu của đề tài

Chương 1: Khái quát về người Sán Dìu ở thôn Bắc I, xã Quý Sơn, huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang.

Chương 2: Một số nghi lễ vòng đời của người Sán Dìu ở thôn Bắc I, xã Quý Sơn, huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang.

Chương 3: Những biến đổi của nghi lễ vòng đời và những vấn đề đặt ra.

DANH MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO

- 1 A.V. GenNep: *Nghi lễ của sự chuyển tiếp*
- 2 Đặng Nghiêm Vạn: *Quan hệ giữa các tộc người trong một quốc gia dân tộc*, NXB. Chính trị Quốc gia, Hà Nội, 1993.
- 3 Ngô Đức Thịnh: *Tín ngưỡng và văn hóa tín ngưỡng ở Việt Nam*. NXB. Khoa học xã hội. Hà Nội, 2001.
- 4 Ngô Văn Trụ: *Văn hóa Bắc Giang một góc nhìn*, NXB. VHTT.
- 5 Bảo Tàng Bắc Giang: *Di sản văn hóa Bắc Giang về văn hóa phi vật thể*.
2006.
- 6 Ngô Văn Trụ - Bùi Văn Thành: *Di sản văn hóa dân gian Bắc Giang*. NXB. Thanh niên.
- 7 Bảo tàng văn hóa Bắc Giang: *Di sản văn hóa Bắc Giang, bước đầu tìm hiểu truyền thống văn các dân tộc*.
- 8 Nguyễn Ngọc Thanh (và các tác giả): *Văn hóa truyền thống của dân tộc Sán Dìu ở Tuyên Quang*. NXB.KHXH. Hà Nội, 2011.
- 9 Ngô Văn trụ (và các tác giả): *Dân tộc Sán Dìu ở Bắc Giang*
10. Ma Khánh Bằng: *Người Sán Dìu ở Việt Nam*. Nxb Khoa học xã hội, 1983.
11. Diệp Trung Bình: *Phong tục và nghi lễ chu kỳ đời người Sán Dìu ở Việt Nam*, Thái Nguyên, 2005.
12. Khổng Diễn (chủ biên): *Dân số và dân số tộc người ở Việt Nam*, Nxb Khoa học xã hội, 1995.
13. Khổng Diễn (chủ biên): *Những đặc điểm kinh tế - xã hội các dân tộc miền núi phía bắc Việt Nam*. Nxb Khoa học xã hội, 1996.
14. Vũ Ngọc Khánh: *Truyền thống văn hóa các dân tộc thiểu số Việt Nam (tập 1)*. Nxb Thanh niên. H, 2004.

15. Vũ Ngọc Khánh, Phạm Minh Thảo: *Từ điển Việt Nam: Văn hóa tín ngưỡng phong tục*. Nxb Văn hóa thông tin. H, 2005.
16. Hoàng Nam: *Vài suy nghĩ về truyền thống kinh tế miền núi*. Tạp chí khoa học, Đại học Tổng Hợp Hà Nội. Số 6+7, 1990.
17. Hoàng Nam: *Văn hóa tộc người, văn hóa Việt Nam*. Nxb Văn hóa dân tộc. H, 1996.
18. Sở văn hóa thông tin Bắc Giang (2002): *Văn hóa Bắc Giang*.
19. UBND tỉnh Bắc Giang (2002): *Địa chí Bắc Giang, Từ điển*. Sở văn hóa thông tin Bắc Giang và TT UNESCO thông tin tư liệu lịch sử và văn hóa nghệ thuật.
20. Viện dân tộc học: *Văn hóa các dân tộc người ở Việt nam (các tỉnh phía bắc)*. Nxb Khoa học xã hội. Hà Nội, 2001.